

Я. Радван мелі магчымасць абAPERціся на здабыткі папярэднікаў — выдатных паэтаў першай палавіны XVI стагоддзя Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага.

¹ Мельнікаў А. А. Станаўленне напрамку барока ў беларускай літаратуры // Беларуская літаратура. Мінск, 1983. Вып. 11. С. 143.

² Гл.: Nieznanowski S. Staropolska epopeja historyczna: Kształtowanie się pojęcia, drogi rozwoju /¹ Problemy literatury staropolskiej. Seria pierwsza. Wrocław, 1972. S. 397.

³ Там жа. С. 400.

⁴ Гл.: Падокшын С. А. Роля антычных традыцый у развіцці культуры і грамадскай думкі на Беларусі ў XVI—XVII ст.ст. // Беларуская літаратура. Мінск, 1977. Вып. 5. С. 12.

⁵ Калеснік У. Тварэнне легенды: Літаратурныя партрэты і нарысы. Мінск, 1987. С. 194.

⁶ Гл.: Дорошкewич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Минск, 1979. С. 77.

⁷ Nadolski B. Poezja polsko-łacińska w dobie Odrodzenia // Odrodzenie w Polsce: Materiały sesji naukowej PAN 25—30 października 1953 roku. Warszawa, 1956. T. IV. S. 209.

⁸ Гусоўскі М. Песня пра Зубра. Мінск, 1980. С. 113.

⁹ Radivilias... sive de vita et rebus... illustrissimi principis Nicolai Radivili... Vilnae, 1588.

¹⁰ Гусоўскі М. Песня пра зубра. С. 115.

В. У. ТАРАНЕУСКІ

«ДЫЯРЫУШ...» ПІЛІПА КАЗІМІРА АБУХОВІЧА

Знакаміты «Ліст да Абуховіча» Івана Цыпрыяна Камунякі з Тулян, датаваны 6 ліпенем 1655 года, у гісторыі беларускай літаратуры адносіцца да найлепшых узораў палітычнай сатыры другой палавіны XVII стагоддзя. Памфлет, як вядома, быў адрасаваны Маршалку Кола Рыцарскага, ваяводзе смаленскаму Піліпу Казіміру Абуховічу, якога аўтар «Ліста...» «ахрысціў» здрайцам за здачу ў верасні 1654 года горада свайго ваяводства («Я так разумею: коли Смоленск оддали, то и тытул продали...») Маскоўскім войскам цара Аляксея Міхайлавіча.

Гісторыя і каралі апраўдалі ваяводу, зрэшты, не без намаганняў самога Абуховіча і ягоных двух сыноў, Міхала Лявона і Фёдара Ераніма, якія ўсю віну за здачу Смаленска спрабавалі спіхнуць на Яна Антонія Храпавіцкага, у той час харунжага смаленскага, пазней ваяводу віцебскага, аўтара «Дыярыуша...» за 1656—1685 гады. І тым не менш саркастычнае Івана Камунякі — «Лепей было, пане Филипе, седзець табе у Липе. Увалявся есь в великую славу, як свиня у грась...» — як цень снавала за ваяводай пры жыцці, снуе па смерці і часам творыць непраўдзівы суд над гэтым чалавекам, якога вялікі канцлер літоўскі Альбрэхт Станіслаў Радзівіл называў «мужам вялікага розуму, выдатным прамоўцам і вучоным»¹.

Ёсць у гэтай радзівілаўскай характарыстыцы немалая доля праўды. Абуховіч добра авалодаў старажытнымі мовамі (латынь, грэчаская) і рыторыкай у час вучобы ў Замойскай акадэміі, дзе нават друкаваліся ягоныя хвалебныя, «пераплеценныя вершам», прамовы, як, напрыклад, прамова ку чці ардыната Стэфана Замойскага (1617). Урэшце, мае рацыю А. Пшыбась, аўтар артыкула пра П. К. Абуховіча ў Польскім Слоўніку Біяграфічным, калі гаворыць, што быў ён «заўсёды лепшым прамоўцам, чым жаўнерам»².

Справядлівасць сказанага людзьмі, раздзеленымі немалым часам, падмацуем абуховічаўскай прамовай пры развітанні з Колам Рыцарскім, дакладней, яе пачаткам: «Не прыкрай і не тужлівай будзе вяслючоным навігацыя, калі зычлівыя вятры новым Лотам кіруюць і яго падганяюць, а не працавітыя веславальнікі гэта чыняць. А хто сабе такога прыемнага плавання не зычыць на моры, на якім сонечны дзень рэдка, выпадкам, а часцей д'ябальскія паставы пеністых фурый... Веславалі мы

дасюль на шырокім, між Сцылай і Харыбдай, Акіяне спраў Айчыны нашай, не раз учэпліваліся за небяспечныя скалы, якія дзіўнай формай аб'яднаны, як бы на пагібель той, што маем, Рэчы Паспалітай...» (142)

Аднак цікавіць нас Піліп Казімір Абуховіч не як прамоўца, а як аўтар «Дыярыуша...» за 1630—1654 гады, выданага Міхалам Балінскім у «Pamiętnikach Historycznych...» пад назвай «Dyjaryjusz... wojewody smoleńskiego i marszałka Koła Poselskiego...» (1859) на копіі, з «вялікай дакладнасцю спісанай і з аўтэнтчным рукапісам параўнанай і спраўджанай панам Адольфам Кабылінскім»³.

Для нашага артыкула выкарыстана «Kopuła Dyjaryjusza ręką własną pisanego godnej pamięci JM. Kazimierza Filipa Obuchowicza, wojskiego Mozyrskiego, Marszałka Koła Rycerskiego w czasie Elekcji Jana Kazimierza Króla polski., Pisarza Wielkiego W. X. Lit-go, wojewody witebskiego róg smoleńskiego...»), зробленая недзе ў пачатку XVIII стагоддзя ўнукам Піліпа Казіміра, сынам Фёдара Ераніма, цырынскім старастам Міхалам Габрыэлем Абуховічам⁴.

Не будзе гэта адступленнем ад даследчыцкіх правілаў, бо, ва ўсякім разе, большасць падобных дыярыушаў з другой палавіны XVI—XVII стагоддзяў дайшла да нас у копіях, ад «другой рукі», і толькі адзінкавыя, як, напрыклад, вышэйпамянёнага Яна Антонія Храпавіцкага, у арыгінале. І яшчэ. Капіраванне такога тыпу твораў падцвярджае іх папулярнасць у тагачасным шляхецкім асяроддзі, бо, акрамя свядома закладзенай мемуарыстам інфармацыі пра сябе і свой час, яны заключалі ў сабе мараль, эстэтыку, нават філасофію і часта чыталіся як літаратурныя творы.

«Дыярыуш...» Піліпа Казіміра Абуховіча храналагічна ахоплівае канец панавання ў Рэчы Паспалітай Зыгмунта III (1587—1632), усё панаванне Уладыслава IV Вазы (1632—1648) і пачатак панавання Яна Казіміра Вазы (1648—1668). Тэматычна ён прысвечаны польска-маскоўскім войнам сярэдзіны XVII стагоддзя і бунтам казакаў Багдана Хмяльніцкага на Украіне і Беларусі.

З глыбіні гэтых падзей высвечваюцца ў «Дыярыушы...» амбіцыйныя планы каралёў і магнатаў, жыццё грамадскае плыве на фоне шматлікіх сеймаў і трыбунальскіх судоў, у якіх, дарэчы, Абуховіч браў часты ўдзел, выконваючы пасольскія функцыі ад Навагрудка. І ўвогуле, «Дыярыуш...» смаленскага ваяводы, як непасрэдны выраз рэчаіснасці сярэдзіны XVII стагоддзя, дае багаты і цікавы матэрыял з нашай гісторыі.

Калі гаварыць пра літаратурныя вартасці «Дыярыуша...», то тут Абуховіч, безумоўна, не Самуэль Маскевіч, з ягоным гумарам і сюжэтамі, як бы цалкам выцягнутымі з рамана, далёка яму і да Яна Уладыслава Пачабута Адланіцкага. Аднак і ў ваяводы мы знаходзім сюжэты, якія, без агаворкі, можна аднесці да апавядальніцкай прозы і якія, калі іх развіць, маглі б стаць някепскімі гістарычнымі аповесцямі. Нагадаем запіс, датаваны ў «Дыярыушы...» 24 сакавіком 1644 года, дзе ваявода сведчыць пра смерць жонкі Уладыслава IV, каралевы Рэнаты Цэцыліі, «пані рэдкага набажэнства і набожных учынкаў», якая трыццаць два гады «свайго веку мела, а годная траякіх гадоў, каб толькі нашым жаданням Неба спрыяла».

«А прычынай той смерці, апавядаю, было: у замку дзікага мядзведзя зацкавалі, і ўжо калі здалася, што ляжыць ён мёртвым, нехта зноў крыкнуў, што мядзведзь ажыў. Ірванулася неасцярожна каралева да вакна і сціснула плод, якім цяжкая была, і ад гэтага зараз жа смяртэльная альтэрацыя прыпала. Адны гаварылі, што плод выйшаў жывым і ахрышчаным, другія, што мёртвым. А сама няцэлыя два дні пратрывала і ў Дзень Вялікага Чацвярга, паспавяданая і прычашчаная, сканала. Марнасць гэтага жыцця, слізкасць і падманнасць шчасця перад смерцю прыпамінала...» (144).

Такіх сюжэтаў у «Дыярыушы...» П. К. Абуховіча нямала, і, пэўна, не будзе памылкай, калі мы скажам, што ў ім навідавоку сінтэтычная сітуацыя, дзе элементы хронікі суседнічаюць з элементамі чыста мемуар-

нымі. Гаворыць гэта пра тое, што ваявода не толькі пасіўна, сузіральна-статычна рэгістраваў падзеі: ён, перш за ўсё, пра іх расказваў, апавядаў.

Працитуем яшчэ адзін сюжэт пра выпадак, прыпомнены Абуховічам з 1620 года, як «у Варшаве на сейме, нейкі паляк Пякарскі, схаваўшыся за дзвярыма ў касцёле святога Яна, увайшоўшага туды караля Ягамосця (Зыгмунта III Вазу — В. Т.), выцяў некалькі разоў у твар і галаву, і, відаць, забіў бы, калі б не чэляднік. Схапілі яго тут жа, у касцёле... Асуджаны радай у канцы сейма на суровую і страшную смерць, чвартаваны і спалены...» (141).

Расказаў ваявода пра гэты неардынарны выпадак у запісе за 1632 год, год смерці Зыгмунта III Вазы. Тут жа сцісла, сягнуўшы на дзесяткі гадоў назад, акрэсліў Абуховіч важнейшыя дзяржаўныя справы, што дзеяліся ў час саракапяцігадовага, не вельмі спакойнага для Рэчы Паспалітай панавання Зыгмунта, які «з пераменным шчасцем веў частыя войны з суседзямі, галады і паморкі дапускаў Пан Бог у ягоныя часы, акрамя таго, Асман султан, цар Турэцкі, у 1620 годзе шмат разоў войскам болей ста тысяч, не лічачы Орд Татарскіх, стаяў пад Хоцімам, дзе часткова бітвай, а зазвычай нечаканымі штурмамі, хацеў разбіць наша войска, аднак з дапамогаю Божаю і справамі нябожчыка Пана Яна Караля Хадкевіча, ваяводы віленскага і гетмана Вялікага княства Літоўскага, адступіў з ганьбай...» (141).

Знамянальным для «Дыярыуша...» з'яўляецца партрэтаванне. Праўда, удастоіў такога гонару ваявода выключна асоб каралеўскага рангу («дзяржаўных стырнавых» — Я. Рытэль), таго ж Зыгмунта III («...кароль Ягамосць быў росту высокага, твару прадаўгаватага, вачэй вясе-лых...» (141), Уладыслава IV («...быў пан росту высокага, вельмі статны... і такі красамоўны, што роўнага сабе не меў...» (146)).

Партрэт, увогуле, як істотны элемент мемуарнага жанру, характэрны для мемуараў гістарычнага характару, ці тых, дзе дамінуе аўтабіяграфізм. У дыярыушах, нахштальт абуховічаўскага, хутчэй можна напа-сці на след гісторыка-біяграфічнай характарыстыкі знакамітых людзей, як, напрыклад, Януша і Багуслава Радзівілаў, гетмана Міхала Казіміра Паца ва «Успамінах...» Яна Цадроўскага. Ёсць такія характарыстыкі і ў Абуховіча. Так, віленскага ваяводу, гетмана Вялікага княства Літоўскага, «прыяцеля па дому» Льва Сапегу ён называе «дабра паспалітага вялікім міласнікам», а ягонага сына, заўчасна памёршага Крыштофа (1631) — «дзіцём вялікай надзеі ў Айчыне». Уладыславу IV прысвяціў ваявода нешта падобнае на хвалебную прамову ку чці, дзе так уславіў дабрачыннасць уладцы, што не заўсёды нават кандыдаты на святы алтар удастойваліся такіх слоў і такой пахвалы ад сваіх зямных слуг: («Караля Ягамосця святога Пана не толькі пяру майму нікчэмнаму і дасціпнасці дробязнай, але і найлепшых гісторыкаў пісьмам ухваліць цяжка... Такой быў Пан мудрасці, храбрасці, шчасця..., што ні войнамі, а ні пакоем мінулых і будучых якоў цяжка знайсці, цяжка абяцаць падобнага...» (146)).

Рытарычны стыль і мажорныя ноты ў працытаваным фрагменце лёгка растлумачваюцца. Моцна прывязаны да каралеўскага двара і ягоных гаспадароў, Абуховіч верна служыў ім, а ў іх асобе — Рэчы Паспалітай. Не з божай, а з каралеўскай ласкі, даслужыўся да найвышэйшай у Кароне годнасці — Маршалка Кола Рыцарскага. Мажорны тон адразу ж мяняецца на мінорны, як толькі ваявода пачынае размову пра супрацьлеглыя станы, напрыклад, пра казацтва Багдана Хмяльніцкага і «непакой», які тое чыніла на Украіне і Беларусі.

«У 1639 годзе, — апавядае Піліп Казімір, — свавольны казак, называны Сулімам, з васьмюстамі казакамі, хітра пракраўшыся з мора на Днепр, смела ўдарыў па крэпасці, якую кароль, Ягамосць Уладыслаў, вялікім для Рэчы Паспалітай коштам загадаў паставіць і атачыць валамі на першым дняпроўскім парозе супраць казацкай разбэшчанасці: каб на мора болей чоўнамі не хадзілі і Турчына не дразнілі...» (142).

Гэты, безумоўна, пластычны фрагмент, у якім інфармацыя пра казацкае «свавольства» пераплецена з аўтарскім каментарыем, аўтарскім судам, высвечвае не толькі літаратурную здольнасць ваяводы, але і ступень ягонай класавай свядомасці і яго адносін да асноўнай масы народа — сялянства, у даным выпадку, казацтва.

Будучы прадстаўніком заможнай шляхты, буйным феодалам, Абуховіч, зразумела, негатыўна адносіўся да казацкіх выступленняў, бо няслі яны з сабою смерць і пакуты сабратам ваяводы і былі накіраваны супраць такіх, як ён сам. Таму было б наіўнасцю чакаць ад Піліпа Казіміра станоўчых эмоцый ці хвалебных эпітэтаў там, дзе піша ён пра агонь, які, «запушчаны гультаямі Хмяльніцкага на Літве так далёка заняўся, што паветы Старадуб, Рэчыцу, Мазыр, Брэст і іншых замкаў шмат на Белае Русі знішчыў дашчэнт. З шляхты адных загубіў, другіх прымусіў туляцца ў выгнанні па чужых кутах...» (146).

Казацкія хваляванні, пра якія не адзін раз успамінае Абуховіч у сваім «Дыярыушы...», закончыліся для Рэчы Паспалітай даволі трагічна: зімой 1654 года Багдан Хмяльніцкі прыняў Маскоўскае падданства, а летам гэтага ж года войскі Аляксея Міхайлавіча ўкročылі ў межы Вялікага княства Літоўскага і восенню, 28 верасня, пасля трохмесячнай аблогі, здабылі Смаленск.

Авалоданне Смаленскам было найвялікшым поспехам Масквы ў той ваеннай кампаніі і адначасова найвялікшай ганьбай для яго ваяводы — Піліпа Казіміра Абуховіча. Адсюль тыя непрывабныя эпітэты, што кідаў ваявода ў твар віноўнікам свайго няшчасця: «Абцяў сам цар за здрадніцкае яго імя (Б. Хмяльніцкага — В. Т.) мець, прысягалі паслы, што пра вайну цар і не мысліць, але здрадлівы народ інакш зрабіў. Сам цар кляўся і прысягу даваў Богу і бацьку свайму Міхаілу Федаравічу: адпомсціся Божа над яўным вераломцам за пакуты нашы...» (153).

Увогуле ў сярэдзіне XVII стагоддзя напружаныя адносіны паміж Каронай і Масквою часта разраджаліся «марсавымі гульнямі», рэха якіх адбілася на старонках «Дыярыуша...» Піліпа Казіміра Абуховіча. Прадметы спрэчак дзве магутныя дзяржавы зазвычай вырашалі не за сталом перагавораў, а на палях крывавых бітваў, пад трэстк мушкетаў, пры дапамозе шабель і мечав. «Надзея на вечны мір з тым непрыяцелем,— як занатаваў ваявода,— толькі цешыла...» (145). Успомнім тут толькі адзін запіс, датаваны Абуховічам 2 красавіка 1633 года, у якім ён апавядае пра паражэнне Шэйна, «ваяводы і гетмана маскоўскага, які, маючы людзей больш за сто тысяч, цяжкай аблогай Смаленск мучыў, а потым сам, меншым у лічбе войскам Яго Каралеўскай Міласці (Уладыслава IV — В. Т.), так моцна быў атакаваны ў асобах, што не вытрымаў націску і толькі праз перагаворы, як вязень, жыццё сабе выпрасіў і выйшаў з войскам з акапаў. Сто з лішнім харугваў кіннула Масква пад ногі Каралю Ягамосця, якія не адразу паднеслі, але князь ягамосць Радзівіл, ваявода віцебскі, імем Каралю Ягамосця даў ім дазвол. Сто дваццаць медных гармат пакінуў нам Шэйн на памяць і другой зброі, якой і не злічыць. А сам з палкоўнікамі Каралю Ягамосцю біў чолам аж да зямлі...» (142).

Працытаванае, як нам здаецца, можна пакінуць без каментарыя. У ім усё навідавоку: і пафас, і здольнасць рытара, і гонар пераможцы-жаўнера. Дабавім толькі, што сам ваявода, праз дваццаць адзін год, апынецца ў непрыглядным становішчы вязня, падобна Шэйну. Будучы кінуты пад ногі Аляксея Міхайлавіча смаленскія харугвы, а ваяводзе будзе выпрашана жыццё і падорана незаслужаная слава здрадніка. Незаслужаная таму, што ўжо праз два гады (1656) віленскі ваявода, гетман літоўскі Павел Сапега не каму іншаму, а Піліпу Казіміру Абуховічу даверыць камандаванне войскамі Вялікага княства Літоўскага у ваеннай кампаніі супраць шведаў.

У «Дыярыушы...» ваяводы не знаходзім мы пра гэта ні слова, і не знойдзем, бо апошні запіс у ім датаваны 1654 годам, калі 11 лютага ў Варшаве пачаўся шасцітыднёвы сейм. Чытаем аб тым у другога Абу-

ховіча, Фёдара Ераніма, старэйшага сына Піліпа Казіміра, які, па прыкладу бацькі, вёў свой «Дыярыуш...» (1656—1700) і на яго першай старонцы запісаў: «Года 1656, дабрадзея бацька мой Піліп Казімір Абуховіч, ваявода смаленскі, пасля пагаднення са шведамі пад Варшавай, прывёўшы войскі Вялікага княства Літоўскага ў Брэст, якімі ў той час камандаваў ад імя Паўла Сапегі, ваяводы віленскага і гетмана літоўскага, там жа, у Брэсце, захварэў і 6 верасня гэтага ж года заплаціў даніну смерці, душы якога дай Божа вечны адпачынак. Пахаваны ў Навагрудку, у касцёле езуітаў, у фамільным склепе Абуховічаў» (157).

¹ Biegeleisen H. Ilustrowane dzieje literatury polskiej. Wieden, b. r. T. 4. S. 217.

² Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1937. T. 23/3. Z. 98. S. 473—476.

³ Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku posługujące w dziennikach Obuchowicza i Cedrowskiego pozostałe. Wilno, 1859.

⁴ Рукапіс Курніцкай бібліятэкі № 1303. С. 136—137. Цытаты з «Дыярыуша...» у артыкуле падаюцца з гэтага рукапісу ў перакладзе аўтара. У дужках — старонкі рукапісу.

И. В. ЛОЗОВСКАЯ

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ТВОРЧЕСТВА ГЕНРИ ДЖЕЙМСА

Первый рассказ Генри Джеймс опубликовал в 1865 году. Только что закончилась Гражданская война. Поражение Конфедерации превратило федеративное объединение американских штатов в единое национальное государство. Стремительно развивался аграрный Запад. Республиканское большинство в конгрессе приняло ряд законов, направленных на поддержку промышленного и финансового капитала. Улучшение системы транспортных перевозок, технологический прогресс придали невиданное ранее ускорение развитию большого бизнеса, усилили процесс урбанизации.

Именно в это время молодой Г. Джеймс, ясно ощутивший единственное свое «призвание» — литературную деятельность, мечтает о времени, когда Америка обретет государственный статус и определит отношение к конкурирующей цивилизации Европы (следует отметить, что эта проблема волновала его на протяжении всей жизни и стала одной из основных тем творчества).

Уже в начале творческого пути Г. Джеймс отчетливо сознавал значение искусства как формы критического осмысления действительности, требовал избавления его от остатков официальной традиции и компромиссов популярности, нравственного воздействия американской беллетристики.

В 1869 году писатель переехал в Европу и лишь иногда посещал Соединенные Штаты, исходя из строгой необходимости поддерживать связи с родственниками. Этот переезд не случаен, ибо всей системой полученного воспитания Г. Джеймс был обречен на судьбу экспатрианта. Его отец Генри Джеймс-старший, философ, теолог, сторонник универсальной, но абсолютно свободной общественной структуры, дал своим сыновьям образование, которое соответствовало его собственным представлениям, однако отнюдь не отличалось какой-либо системой — систематичными были, пожалуй, только путешествия из Америки в Европу и обратно. В Европе мальчики прошли курс экспериментального образования в Женеве, Лондоне, Париже и Булони. Многообразные впечатления, раннее знакомство с неамериканским укладом жизни, а в этом Г. Джеймс-старший видел единственную возможность воспитать своих сыновей гражданами мира, способными аккумулировать достижения человеческого духа, во многом определили не только дальнейшую судьбу Г. Джеймса, но и его творческое кредо. Все это ослабило связи писателя